

Ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση στὴν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου

ΧΡΥΣΟΥΛΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΗ*

Ἡ ἀγάπη τοῦ Ρίτσου γιὰ τὸ Θεὸ ἀπεικονίζεται, μέσα ἀπὸ τὴν ποίησή του, ὡς μία ὠδὴ στὴν Δημιουργία τοῦ κόσμου. Οἱ θεολογικὲς ἐπιρροὲς πὸν ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου δὲν εἶναι ἀπότοκο τοῦ βίου τοῦ συγγραφέα, ὅπως βλέπουμε π.χ. στὸν Παπαδιαμάντη, στὸν ἐν ὀνόματι «κοσμοκαλόγερο»¹ ἀλλὰ κυρίως διαφαίνονται ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα πὸν ἀπαντοῦν στὸ ἔργο του. Στὸ ποιητικὸ του κοσμοεἶδωλο κυριαρχοῦν συναισθήματα χαρᾶς, ἀναμονῆς μελλοντικῆς ἐλπίδας καὶ ἐνωμένης κοινότητας, τὰ ὁποῖα παραπέμπουν στὴν ἐσχατολογικὴ θεολογία. Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι παρὰ τὴν πολιτικὴ του ἰδεολογία, τὴν ἀριστερίζουσα, ὁ Ρίτσος παραμένει ἕνας οὐσιαστικὰ ὀρθόδοξος ποιητής, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας Στυλιανός².

Τὸ ἔντονο θρησκευτικὸ στοιχεῖο στὴν πρώτη κυρίως ποίησή του, δὲν προϋποθέτει συγκεκριμένη θρησκευτικὴ ὑπηκοότητα. Ἡ ποιητικὴ του συνείδηση προσφεύγει στὴν θεία σκέπη, γονατίζει γιὰ νὰ πληρώσει τὸ ἔρεβος τῆς μυστικῆς τῆς συγκίνησης. Κάποια στιγμή ἀποδημεῖ στὰ κοσμικὰ καταλύματα, μὰ ἀνικανοποίητη καταφεύγει στὴν συνομιλία τῆς μὲ τὸ ἱερό, τὸ Θεὸ καὶ Κύριο τῆς³. Τὰ καθαρὰ «θεοκεντρικά» ποιήματα τοῦ Ρίτσου, οἱ διάλογοι-προσευχές του μὲ τὸν Θεό, δὲν ἐμφανίζονται μόνο στὰ πρῶτα του ποιήματα ἀλλὰ συνιστοῦν προϋποθέσεις θεᾶς καὶ ἐρμηνείας τοῦ ποιητικοῦ του λόγου, ὅπως στὸ ποίημα *Ἐαρινὴ συμφωνία*. Ἡ *Ἐαρινὴ Συμφωνία*

* Ἡ Χρυσούλα Νικολάκη εἶναι θεολόγος, κάτοχος Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος (Μ.Α.), μεταφράστρια καὶ ποιήτρια.

1. Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΠΡΙΟΥ, *Κείμενα γιὰ τὸ τίποτα - Μία συνάντηση Θεολογίας καὶ Λογοτεχνίας μὲ ἀφορμὴ τὰ ἔργα τοῦ Σάμουελ Μπέκετ*, (ἐκδ. Ἄρμος, 2009), σελ. 104.

2. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, «Ὁ θρησκευτὴς τοῦ μεγαλείου στὸ μικρό», στὸ *Νέα Ἐστία - Ἀφιέρωμα στὸν ποιητὴ Γ. Ρίτσο (1909-1990)*, (ἐκδ. Ἐστία: τεῦχος 1547, Ἀθήνα, 1991), σελ. 200.

είναι ένα ποίημα κοινωνικό-έρωτικό. Ὁ ποιητὴς δίνει ἕνα παγκόσμιο μήνυμα ἐναντίον τοῦ ἐπερχομένου πολέμου, ἀντιπαραθέτοντας τὴν ὁμορφιὰ τῆς «Δημιουργίας».

Κατὰ τὴν Κίρκη Κεφαλέα, ἡ *Ἑαρινὴ Συμφωνία* ἀνήκει στὰ ἔργα τοῦ ποιητῆ πού διαπνέονται ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἑνὸς βυζαντινοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖο βιώνει τὸν κόσμον μέσα στὸν ἐσχατολογικὸ καιρὸ, καθὼς προσδοκᾷ μέσα ἀπὸ τὴν φθορὰ καὶ διὰ τῆς φθορᾶς τὴν ἀναγεννητικὴ μεταμόρφωσή του. Ἡ Κίρκη Κεφαλέα τονίζει ὅτι ὁ Ρίτσος εἶναι ἕνας ποιητὴς βαθύτατα θρησκευτικὸς καὶ παραπέμπει στὸν ἀρχιεπίσκοπο Αὐστραλίας Στυλιανό, ὁ ὁποῖος ὑπογραμμίζει τὰ ἑξῆς: «*Ἡ θρησκευτικὴ γνωσιολογία τοῦ Ρίτσου ἐκφράζεται μὲ τὴ νηφαλιότητα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀποφατισμοῦ: μὲ μία στωικὴ κατάφαση στὸ μυστήριο τοῦ κόσμου καὶ στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὸ ἐξικιῖ, πὺρ τελικὰ γίνεται ὕψιστη δύναμη, ἡ μόνη του δύναμη ἀπὸ τὴ στιγμή πὺρ θὰ τὸ συνειδητοποιήσει*»⁴.

Σὲ ἀρκετὰ ποιήματά του, ὁ Ρίτσος, μὲ τὴν χρῆση τῶν συμβόλων ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐνσωμάτωση στὸ ἱστορικὸ τοῦ κοσμοεἰδωλοῦ τῆς προοπτικῆς τοῦ μέλλοντος, διαφοροποιεῖται ἀπὸ ἄλλους καλλιτέχνες. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ διαγράφεται καθαρὰ στὰ ὠριμότερα ποιήματα τῆς ἐξορίας τοῦ *Καπνισμένο Τσουκάλι*, *Οἱ γειτονιὲς τοῦ κόσμου*, καὶ στὰ *Ἐπικαιρικὰ* τοῦ ποιήματα, τῆς μεταπελευθερωτικῆς του δεκαετίας, ἀπὸ τὴν *Ἀνυπόταχτη πολιτεία* ὡς τὸν *Μαῦρο Ἅγιο*⁵. Ἡ συγκεκριμένη προσέγγιση τῆς ὑπαρξῆς καὶ τοῦ ὑποκειμένου συνάδει μὲ τὴν ἐσχατολογικὴ ἰδέα τῆς χριστιανικῆς σκέψης, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν καθορίζεται ἀπὸ αὐτὸ πὺρ ἦταν ἢ εἶναι, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὸ πὺρ θὰ γίνῃ στὰ ἔσχατα. Ὁ Παλαμᾶς⁶, ἀφιερώνοντας τὸ τετραστικό: «*νὰ παραμερίσουμε γιὰ νὰ περᾶσεις*», ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ *Τραγοῦδι τῆς ἀδελφῆς μου*, διαισθάνθηκε τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ πορεία τοῦ Ρίτσου πὺρ θέλησε νὰ φτάσει στὸ αἰῶνιο.

3. Ν. ΜΑΚΡΗ, «Τὸ μυστικὸ στοιχεῖο στὴν ποίηση τοῦ Γ. Ρίτσου», στὸ *Νέα Ἑστία - Ἀφιέρωμα στὸν ποιητὴ Γ. Ρίτσο (1909-1990)*, (ἐκδ. Ἑστία: τεῦχος 1547, Ἀθήνα, 1991), σελ. 30.

4. Κ. ΚΕΦΑΛΕΑ, «Ἡ Μαγδαληνὴ τοῦ Ρίτσου», στὸ Δ. Κόκορη (ἐπιμ.), *Εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου*, (Πανεπιστημιακὸς Ἐκδόσεις Κρήτης: Ἡράκλειο, 2009), σελ. 311.

5. Γ. ΒΕΛΟΥΔΗ, «Αὐτοβιογραφία, μῦθος καὶ ἱστορία στὸ ἔργο τοῦ Γ. Ρίτσου», στὸ συλλογικὸ ἔργο *70 χρόνια τοῦ Γιάννη Ρίτσου*, (ἐκδ. Κέδρος: Ἀθήνα, 1979), σελ. 33.

6. Γ. ΚΟΤΣΙΡΑ, «Ἡ ποίηση πὺρ μὲ τὴν πλησμονὴ τῆς ἀναζητεῖ τὸ κέντρο τῆς», στὸ *Νέα Ἑστία - Ἀφιέρωμα στὸν ποιητὴ Γ. Ρίτσο (1909-1990)*, (ἐκδ. Ἑστία: τεῦχος 1547, Ἀθήνα, 1991), σελ. 33.

Στὸν τόμο Ὁ Ἀρίστος ἀρνεῖται νὰ γίνει Ἅγιος (ἀπὸ τὸ πεζογράφημα *Εἰκονοστάσιο Ἀνώνυμων Ἀγίων*), ἡ συγγραφέας Ἦμυ Μίμς παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς: ὁ Ἀρίστος, ποὺ πλένει τὰ πόδια τοῦ Ἰωνα, εἶναι τὸ alter ego τοῦ Ἰωνα, ποὺ εἶναι ὁ Ρίτσος. Ὁ Ἰωνας εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Χριστοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ Ρίτσος παρουσιάζει τὸν Ἀρίστο νὰ πλένει τὰ πόδια τοῦ Ἰωνα, εἰκόνα ποὺ μᾶς παραπέμπει στὸ Μυστικὸ Δεῖπνο, ὅπου ὁ Χριστὸς πλένει τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του. Τὴν ἴδια νύχτα ὁ Χριστὸς, ἀφοῦ πλένει τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του, τοὺς δίνει τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί, σὰ νὰ τοὺς ἔδινε τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα του. Ὁ Ρίτσος μᾶς μεταφέρει στὴν εἰκόνα τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας, μίας ἱεροτελεστίας, ἡ ὁποία ὅμως διακόπτεται ὅταν ὁ Ἀρίστος, τὴν ὥρα ποὺ σκουπίζει τὰ πόδια τοῦ Ἰωνα, προτείνει νὰ πάνε⁷ «...ἐθελοντὲς στὴ Νικαράγουα, γιὰ τὴ συγκομιδὴ τοῦ καφέ». «Ἔγινε - φωνάζει ὁ Ἰων, Αὔριο κιόλας»... «Αὔριο, αὔριο, αὔριο. Θέ μου, τί ὁμορφὰ ποὺ ἔναι ὅταν ἀγαπᾶς κι ὅταν πιστεύεις. Αὔριο». Μὲ αὐτὴ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν αἰσιοδοξία κλείνει ὁ Ρίτσος τὸν κύκλο τοῦ *Εἰκονοστασίου*. Ὁ Ρίτσος ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἀρνεῖται νὰ ἀγιάσει, γιὰ τὴ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀρνησιμὴ τοῦ ν' ἀγιάσει εἶναι ἴσως ἡ μόνη φτωχὴ ἀγιότητα του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, πλένει τὰ πόδια τῶν μαθητῶν του καὶ ἀγιάζει καθὼς ὑπόσχεται νὰ βάλει στὴν εἰκόνα του «ἓνα μειλίχιο φωτοστέφανο ...ἀπ' τὸ φῶς τοῦ Λύχνου τῶν φτωχῶν καὶ ταπεινῶν»⁸. Ὁ Ρίτσος ταυτίζει ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν Χριστό, καὶ ὑπόσχεται σὲ ὅλους μας νὰ κρεμάσει αὐτὴ τὴν εἰκόνα του στὴν πιὸ περιόπτη θέση τοῦ δικοῦ του «Εἰκονοστασίου Ἀνώνυμων Ἀγίων». Θεωρεῖ ὅτι σὲ ὅλη τὴ ζωὴ του στάθηκε, μέσῳ τοῦ ποιητικοῦ του ἔργου, μὲ τὸ μέρος τῶν φτωχῶν καὶ τῶν ταπεινῶν, σὰν τὸν Χριστό. Αὐτὸ ποὺ λαχταρᾷ εἶναι τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο νὰ ζήσει γιὰ πάντα, νὰ ἐπιβιώσει στὰ ἔσχατα⁹.

Στὸ ποίημα τοῦ Ρίτσου Ὁ λύχνος τῶν φτωχῶν καὶ ταπεινῶν, ὁ ἀφηγητής, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, ταυτίζεται μὲ τὸ Χριστό, μὲ τὸν ὁποῖο αἰσθάνεται πὼς «ἦταν πάντα ὅμοιος κ' ἔγινε ὅμοιός Του»¹⁰. Ὁ ποιητὴς ἀναζητᾷ μία μακαριότητα στὴν ἔνωση μὲ τὴν συμπαντικὴ ἀρμονία, τὴ «Δημιουργία». Στὴ μνήμη τοῦ ποιητῆ ἀνακαλεῖται μία ἐξιδανικευμένη

7. Στὸ ἴδιο, σελ. 151.

8. Στὸ ἴδιο, σελ. 152.

9. Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΠΡΙΟΥ, ὁ.π., σελ. 108.

10. Χ. ΑΛΕΞΙΟΥ, ὁ.π., σελ. 134.

ἀγροτική ζωή, πού προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀθῶα παιδικὰ του χρόνια. Ἐδῶ ἡ ταπεινοσύνη εἶναι ἡ ἀποδοχή τῶν ἀπλῶν πραγμάτων τῆς Δημιουργίας, ἀπὸ μία καινούργια θέση μακροθυμίας καὶ «ταπεινόφρονος ἀνωτερότητας»¹¹. Τότε οἱ φτωχοὶ καὶ ταπεινοὶ ἀγρότες ζοῦσαν μία ἡρεμη, φτωχικὴ ἀλλὰ δίκαιη ζωὴ καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, πού τοὺς φώτιζε τὸ δρόμο τους, σὰν λύχνος ἕως ὅτου νὰ ἀναπαυθοῦν ἀπὸ τὸν φωτεινὸ καὶ μακάριο θάνατο. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Χριστό, πού εἶναι τὸ φῶς τῆς ζωῆς τους. Αὐτὸ τὸ φῶς, αὐτὸν τὸν λύχνο, θὰ ἀκολουθήσει καὶ ὁ ποιητής, γιὰ νὰ ἀνάψει καὶ τὸν δικό του λύχνο, πού δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸ ποιητικὸ του ἔργο, πού θὰ παραδώσει στοὺς φτωχοὺς καὶ ταπεινοὺς, ἕως ὅτου πορευτεῖ καὶ αὐτὸς στὸν δικό του θάνατο, χωρὶς φόβο, ἀλλὰ μὲ χαμόγελο. Γιατὶ οἱ μέρες πού ἔζησε ἦταν λουσμένες ἀπὸ τὸ φῶς τῆς δημιουργίας. Ἡ Χρῦσα Προκοπάκη ἀναλύοντας τὸ παραπάνω ποίημα στὸ βιβλίο της *Ἡ πορεία πρὸς τὴν Γκραγκάντα ἢ οἱ περιπέτειες τοῦ ὁράματος*¹², ἀναφέρει ὅτι ὁ Ρίτσος ἐπιδιώκει μία συμφιλίωση μὲ τὸν κόσμο μέσα ἀπὸ τὴν μόνωση καὶ ἴσως τὸ ξεπέρασμα ἑνὸς κοινωνικοῦ κενοῦ, μέσα ἀπὸ μία ὑπερβατικὴ ματιὰ μὲ τὰ πράγματα. Καταλήγοντας ὑποστηρίζει ὅτι *Ὁ Λύχνος τῶν φτωχῶν καὶ ταπεινῶν* προβάλλει μία ἐξωκοσμικὴ πλήρωση.

Συνεχίζοντας τὴν ἀνέυρεση χριστιανικῶν στοιχείων στὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου, συναντᾶμε τὸ ποίημα *Ὅταν ἔρχεται ὁ ξένος* (1958). Ἀλήθεια ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ «ξένος» καὶ τί μᾶς φέρνει; Ἄν μᾶς ἔλεγε «ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδός» θὰ τὸν πιστεύαμε, γιατί δὲν εἶναι ἕνας ἄνθρωπος μὲ τὰ λιγοστά του λόγια, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας μας. Εἶναι «ὁ ξένος» ἕνα ποιητικὸ εἶδωλο, ἡ θαυμαστὴ ὑπέρβαση πού ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους, τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ γῆ, τὴ ζωὴ μὲ τὸ θάνατο, τὴ στιγμή μὲ τὸ χρόνο. *«Ἐχει τὴ μυστικὴ ἀγιότητα τῶν καθημερινῶν πραγμάτων πού αἰωροῦνται στὸν ταπεινὸ οὐρανὸ τῶν ἀνθρώπων πού δουλεύουν»*¹³. Στὸ ποίημα αὐτὸ φανερώνεται τὸ ὄραμα τοῦ ποιητῆ γιὰ μία βιοτικὴ καὶ κοσμικὴ ἐνότητα, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ μόνη ἐφικτὴ ἐλπίδα ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἔργο αὐτό, πού περιέχει, ὅπως καὶ ἄλλα ἔργα του, θέματα πού ἀνήκουν στὸν κύκλο τῆς ὑπαρξῆς καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τοποθετεῖ τὸν ποιητῆ

11. Χρ. ΠΡΟΚΟΠΑΚΗ, ὁ.π., σελ. 19.

12. Χρ. ΠΡΟΚΟΠΑΚΗ, ὁ.π., σελ. 19.

13. Π. ΘΑΣΙΤΗΣ, «Ὅταν ἔρχεται ὁ ξένος», στὸ *Εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου*, (Πανεπιστημιακὴς Ἐκδόσεις Κρήτης: Ἡράκλειο, 2009), σελ. 20.

ὄχι μόνο στήν στρατευμένη ποίηση ἀλλά στίς βαθιές ζῶνες τῆς λυρικήσ ποιητικῆσ ἐνόρασος. Ὁ τρόπος πού παρουσιάζει ὁ ποιητής τόν ξένο «θυμίζει τίς ἐμφανίσεις τοῦ Ἰησοῦ ἀνάμεσα στοὺς μαθητές του». Ἡ σχέση τοῦ ξένου διακρίνεται ἀπό τή σχέση τοῦ Χριστοῦ κυρίως σέ αὐτὰ πού ἔλεγε στοὺς πενθοῦντες. Ἐκεῖ πού συγκλίνει ὁ λόγος του μέ τόν Χριστό εἶναι στό παρηγορητικό περιεχόμενό του, στή βαθιά καί ἀληθινή ἀγάπη του γιά τόν ἄνθρωπο καί στήν προσπάθεια νά λυτρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν φόβο τοῦ θανάτου, ἐλπίζοντας στήν ἀθανασία.

Ἄρκετοὶ κριτικογράφοι κατηγόρησαν τόν Ρίτσο γιά πανθεισμό, ὅπως ὁ Τάσος Λειβαδίτης καί ὁ Πῆτερ Μπῆαν. Συγκεκριμένα, ὁ Τάσος Λειβαδίτης ὑποστήριξε ὅτι σέ πολλά ἔργα τοῦ Ρίτσου¹⁴ ἡ διερεύνηση τῆσ φθορᾶσ, τῆσ μοναξιάσ καί ἡ γνώση τοῦ θανάτου καταλήγουν μέσῳ τοῦ βιώματος σέ μία τελική μέθεξν. Ἡ μέθεξν αὐτή πραγματοποιεῖται μέ δραματικό τρόπο. Κατά τόν Λειβαδίτη, πρόκειται γιά ἕναν ἀνθρώπινο πανθεισμό πού ξεκινᾶ ἀπό τήν ἀποατομίκευση καί τήν καθολικοποίηση τοῦ προσωπικοῦ. Αὐτό τὸ δικαιολογεῖ στό ὅτι ὁ Ρίτσος δέν ἀναφέρεται στίς δικές του ἀπόψεις γιά τὰ πράγματα καί ἀπλᾶ τὰ φωτίζει ὥστε ἀπό τὸ μερικό νά συλλάβουμε τὸ ὅλον καί ἀπό τὴ λεπτομέρεια νά καταλάβουμε τὴν οὐσία. Μὲ τὴ χρήση τῶν ἐπιθέτων μᾶς ὁδηγεῖ ἀπό τήν αἴσθηση τῶν πραγμάτων στήν ἀποκάλυψή τους. Ὅμως, μέ αὐτὸ τὸν τρόπο προσπερνᾶ τὸ ἱστορικό γίνεσθαι γιά νά φτάσει στήν τελειωμένη ἱστορία, ὅπου ὅλα ἔχουν δικαιολογηθεῖ καί συμβεῖ. Ὡστόσο, πέρα ἀπὸ τὸ ἱστορικό γίνεσθαι, συνεχίζει ὁ Λειβαδίτης, ὑπάρχει κάτι τὸ τραγικό, πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ φθορά, τὸν θάνατο καί τὴν τυραννία τῆσ ἴδιασ τῆσ ἀναγκαιότητας. Τίς αἰτιάσεις αὐτές γιά πανθεισμό ἔρχεται νά καταρρίψει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Αὐστραλίας Στυλιανὸς στό ἔργο του *Ὁ θηρευτὴς τοῦ μεγαλείου στό μικρό*¹⁵. Κατά τόν Ἀρχιεπίσκοπο Στυλιανό, ἡ πιὸ ἀδιάσειστη μαρτυρία γιά τὴν αὐθεντικὴ Ὁρθοδοξία τοῦ Ρίτσου εἶναι ἡ εὐαισθησία του ἀπέναντι στή «Δημιουργία», πού τὴν βιώνει «ἀντινομικά». Δηλαδή δέν τὴ βλέπει, ὅπως ὁ ἀρχαιοελληνικὸς κόσμος, ὡς μία «ἀέναη ἀνακύκλωση» τοῦ κόσμου, ἀλλά, ὅπως ὁ βυζαντινὸς χριστιανι-

14. Τ. ΛΕΙΒΑΔΙΤΗ, «Οἱ μαρτυρίες τοῦ Γ. Ρίτσου στήν ποίηση τοῦ Ρίτσου», (Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης: Ἡράκλειο, 2009), σελ. 44.

15. ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, «Ὁ θηρευτὴς τοῦ μεγαλείου στό μικρό», σὺν Νέα Ἐστία - Ἀφιέρωμα σὺν ποιητῇ Γ. Ρίτσο (1909-1990), (ἐκδ. Ἐστία: τεῦχος 1547, Ἀθήνα, 1991), σελ. 229.

σμός «μέσα στον έσχατολογικό καιρό», περιμένοντας διά τῆς φθορᾶς τὴν μεταμόρφωση τοῦ κόσμου. Ἐναφέρει ἐπίσης ὅτι ἡ θεώρηση τοῦ κόσμου στὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου εἶναι ἐρωτική-θαυμαστική, πὸν τὸν κατατάσσει στοὺς πιὸ θρησκευτικοὺς ποιητὲς τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας. Παρ' ὅλο πὸν δὲν φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴν συμβατικὴ τεχνικὴ γλῶσσα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ποίησή του εἶναι βαθιὰ θρησκευτικὴ στὸν πυρῆνα τῆς, στὴν οὐσία τῆς. Καὶ καταλήγει λέγοντας ὅτι ὁ Ρίτσος ὅσο καὶ ἂν καταδύθηκε ὡς τις πιὸ μύχιες πτυχώσεις τοῦ ὄντος, στὸ τέλος τὸν κερδίζει ἡ σιωπὴ πὸν τοῦ προκαλεῖ ἡ κατάνυξη ἀπὸ τὸ μυστήριο τοῦ κόσμου-τῆς Δημιουργίας. Παντοῦ στὴν Δημιουργία βλέπει τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ. «Ὁ Θεὸς γίνηκε πάλι ἓνα τζιτζίκι καὶ τραγουδάει στὴν καρδιά μας», θὰ πεῖ ὁ ἴδιος στὸ *Ὀνειρο Καλοκαιρινοῦ Μεσημεριοῦ*. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὸς ὁ ποιητὴς ἀπλώνεται μυστικά, τείνοντας ἔτσι νὰ ἀγκαλιάσει συνείδηση, φύση καὶ Θεό. Ὑπάρχει συγκίνηση πὸν καταλήγει στὴν μυστικὴ «ἐξομολόγηση».

Τὸ 1972 μὲ τὴν *Γκραγκάντα* ὁ Ρίτσος ἐπιχειρεῖ μία ἀνανέωση τοῦ ποιητικοῦ του λόγου. Ἀπὸ τὴν *Τέταρτη Διάσταση* κρατᾶει ἡ *Γκραγκάντα* τὴν ποιητικὴ αἴσθηση πὸν δίνει νόημα στὰ πράγματα καὶ στὸν κόσμο ὀργανώνοντας μία μυθολογία «συμπαντικὴ», ὅπου ὁ ἄνθρωπος συνδιαλέγεται μὲ τὰ ζῶα, τὰ πράγματα καὶ τὴ φύση. Πίσω ἀπὸ τὸ λαϊκὸ καὶ τὸ ρεαλιστικὸ στοιχεῖο τοῦ ποιήματος, βρίσκουμε ἓνα δεύτερο ἐπίπεδο, πὸν φτάνει σὲ μία ἔνοραματικὴ θέα τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ παράξενο τῆς *Γκραγκάντας*, ἡ διφυΐα τῆς, δηλαδή ἡ σύζευξη τοῦ λαϊκοῦ-ρεαλιστικοῦ μὲ τὸν «μυστικὸ»¹⁶ ὀραματισμό. Μέσα στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ παράδοση ὑπάρχει ἡ σχέση μὲ τὰ ζῶα, πὸν βρίσκουμε σὲ ὀρισμένες ποιητικὲς συλλήψεις τοῦ Ρίτσου. Τὰ ζῶα παρακολουθοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ προεκτείνουν τὸ αἶσθημά του στὸν φυσικὸ κόσμο. Ἄλλοτε πάλι τὰ ζῶα παρακολουθοῦν τις σκέψεις τῶν ἀνθρώπων, ὑπάρχει μία συνεννόηση καὶ μία συνενόχη. Στὴν *Γκραγκάντα* θὰ βροῦμε καὶ ἀναφορὲς σὲ συνομιλία ἢ ἀνταπόκριση μὲ τὰ ζῶα καὶ τὰ πράγματα. Τὸ προνόμιο, ὅπως λέει ὁ Ρίτσος, ἀνήκει μόνον σὲ αὐτοὺς τοὺς παράνομους πὸν ἔχουν κατακτήσει μία μυστικὴ σχέση. Αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν φύση καὶ τὴ Δημιουργία, πὸν βλέπουμε στὴν *Γκραγκάντα*, μᾶς παραπέμπει στὴν ὀρθόδοξη ἀποψη

16. Χρ. Προκοπακῆ, *Ἡ πορεία πρὸς τὴν Γκραγκάντα ἢ οἱ περιπέτειες τοῦ ὀράματος*, (ἐκδ. Κέδρος: Ἀθήνα, 1981), σελ. 68.

πού πολὺ ὠραία ἀποτυπώνει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας στὸ βιβλίο του *Ἡ κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἄνθρωπος καὶ φύση δὲν εἶναι σὲ ἀντίθεση ἀλλὰ σὲ θετικὴ σχέση. Ὅπως λέει, ὁ ἄνθρωπος, ὡς πρόσωπο, μπορεῖ νὰ ἀναφέρει τὴν φύση στὸν Θεό, νὰ κάνει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸν κόσμο δικό του, πού σημαίνει ὅτι μεταξὺ ἀνθρώπου, φύσης καὶ Θεοῦ δημιουργεῖται «προσωπικὴ»¹⁷ σχέση. Μὲ τὴν προσωπικὴ αὐτὴ προσέγγιση τῆς Δημιουργίας ὁ ἄνθρωπος ἀνυψώνει τὸν ὑλικὸ κόσμο στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, δηλαδὴ ἐπαναφέρει τὴν χαμένη ἐπικοινωνία μεταξὺ ἀνθρώπου - φυσικοῦ κόσμου. Τὸ προνόμιο αὐτό, ὅπως ἀναφέρει ὁ Mircea Eliade στὸ βιβλίο του *Mythes, rêves et mystères*, ὑπῆρχε στὸν Παράδεισο: «*Μαζὶ μὲ τὸν Παράδεισο χάθηκαν καὶ τὰ προνόμια τῶν ἀνθρώπων πού ἦταν ἀθανασία, ἀθρορμητισμός, ἐλευθερία, δυνατότητα ἀνόδου στὸν Οὐρανὸ καὶ εὐκολὴ συνάντηση μὲ τοὺς θεοὺς, φιλία μὲ τὰ ζῶα καὶ γνώση τῆς γλώσσας τους*»¹⁸. Στὸ ἴδιο σημεῖο ἀναφέρεται καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ὁποία, ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος βρισκόταν σὲ μία κατάσταση, γνωστῆς ὡς «ἀρχεγονη δικαιοσύνη»¹⁹ καὶ εἶχε συγκεκριμένα δῶρα πού ἦταν γνωστὰ ὡς «δῶρα τῆς ἀρχεγόνου δικαιοσύνης»²⁰. Τὰ δῶρα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἀπώλεσε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν πώση, μπορεῖ νὰ τὰ ἀνακτήσει, ἐφόσον ζεῖ στὸν κόσμο κατὰ Χριστό, στὴν αἰώνια Βασιλεία. Συνεπῶς ὁ μῦθος στὸν Ρίτσο δὲν ἐξιδανικεῖ ἀρχετυπικὰ τὶς κοσμικὲς δυνάμεις, ὅπως στὸν Σικελιανό, οὔτε παίζει μὲ τὴν διονυσιακὴ ἔκσταση ὅπως στὸν Ἑλύτη, ἀλλὰ ἐπιβεβαιώνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν «τελετουργικόν»²¹. Ὁ ποιητὴς καταγράφει μυθικὰ αὐτὴ τὴν τελετουργία. Μέσω τοῦ μύθου ὁ Ρίτσος κατορθώνει νὰ λειτουργήσει ἀποκαλυπτικὰ καὶ νὰ προσφέρει στοὺς ἀναγνῶστες τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσουν τὸν Ἄλλο²², δηλαδὴ τὸν Θεὸ ἢ τὰ ὑπόλοιπα ὄντα, χάρις στὸν μονα-

17. ΜΗΤΡ. ΠΕΡΓΑΜΟΥ Ι. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ κτίσις ὡς Εὐχαριστία, θεολογικὴ προσέγγιση στὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογίας*, (ἐκδ. Ἀκρίτας: Ἀθήνα, 1998), σελ. 115.

18. Μ. ALIADAE, “Mythes, rêves et mystères”, (ἐκδ. Gallimard: Παρίσι, 1978), σελ.79, παρατίθεται στὸ: Χ. ΠΡΟΚΟΠΑΚΗ, *Ἡ πορεία πρὸς τὴν Γκραγκάντα ἢ οἱ περιπέτειες τοῦ ὀράματος*, (ἐκδ. Κέδρος: Ἀθήνα, 1981), σελ. 79.

19. Ε. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Ἑρμηνεῖα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, Α΄. Ἡ Δημιουργία*, (ἐκδ. Συμμετρία: Ἀθήνα, 2002), σελ. 188.

20. Στὸ ἴδιο, σελ. 188.

21. Κ. Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ, ὀ.π., σελ. 63.

22. Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΠΡΙΟΥ, ὀ.π., σελ. 102.

δικό τρόπο πού συναισθάνεται ὁ ἴδιος τὸ ἴδιον ἄλλο καὶ τὸ διαφορετικό. Ἐπιτρέποντας στοὺς ἥρωες τῶν ποιημάτων του νὰ ἀποκαλύψουν τὴν δική τους ἀλήθεια καὶ τὴ δική τους οὐσία, ἀναδεικνύει τὴν ἀποκαλυπτικὴ διάσταση τῆς λογοτεχνίας.

Ὁ Ρίτσος πληροῖ αὐτὸ πού ἀναφέρει ὁ πατὴρ Εὐάγγελος Γκανᾶς, ὅτι «εἶναι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας καὶ ὁ τρόπος πού συγκροτεῖ τὴν ταυτότητά του πού δίνει τὴ δυνατότητα ἢ δημιουργεῖ τὴν ἀδυναμία γιὰ μία παρουσία θεολογικοῦ προβληματισμοῦ στὸ ἔργο του»²³. Κυρίως ὁμως κατορθώνει νὰ ἀποτυπώσει στὴν ἐποχὴ του διαφορετικὲς ἀνθρώπινες ἀγωνίες καὶ νὰ ἀποκαλύψει διαφορετικὲς πτυχὲς τοῦ κόσμου καὶ τῆς πραγματικότητας. Μὲ τὸν συμβολισμό του προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσει μυστήρια, τὰ ὁποῖα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύσκολα κατανοεῖ. Μέσα στὴν ποίησή του εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίκληση τοῦ ποιητῆ γιὰ νὰ κλείσει ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀλληλοσκοτωμοῦ, ὅχι ὡς στάση ἀπαισιοδοξίας, ἀλλὰ ὡς ἐλπίδα καὶ ὄραμα γιὰ τὸ αὔριο. Ἡ ποίησή του δὲν ἐκβάλλει στὸν θάνατο, ὅπως στὸν Καρυωτάκη, ἀλλὰ πρесеβεύει μὲ πάθος τὴ ζωὴ. Ὁ Ρίτσος ὀνειρεύεται μία εἰρηνεμένη καὶ ἐνωμένη ἀνθρωπότητα «ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ».

23. Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΠΡΙΟΥ, κεφ. 2 «Ὁρθοδοξία καὶ Λογοτεχνία», στὸ Σπ. Ἀθανασόπουλου - Κύπριου, Στ. Γιαγκάζογλου καὶ Ἀν. Μαράς, Ὁρθοδοξία καὶ [Μετα-]Νεωτερικότητα. Γ', (ἐκδ. ΕΑΠ: Πάτρα, 2008), σελ. 106.